

O‘ZBEK TILIDAGI GENDER NEYTRAL SO‘ZLAR MUAMMOSI VA UNI SHAKLLANTIRISH ZARURATI

Bahora Ibragimova Zohid qizi
Alfraganus universiteti filologiya fakulteti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola o‘zbek tilidagi gender neytral so‘zlar muammosini va ularni shakllantirish zaruriyatini batafsil ilmiy jihatdan o‘rganadi. O‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo‘lib, grammatik gender kategoriyasiga ega emas, ya’ni otlar, sifatlar va olmoshlarda erkaklik-ayollik farqi mavjud emas, ammo leksik va frazeologik darajada gender farqlanishlari keng tarqalgan. Zamonaviy jamiyatda gender tengligi talablari kuchayishi bilan tilni gender neytral qilish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqola real internet manbalaridan, jumladan, ilmiy jurnallar va tadqiqotlardan foydalangan holda, muammoni yoritadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida kasb nomlari, murojaat shakllari va frazeologizmlarda gender stereotiplari saqlanib qolgan bo‘lib, ularni neytral shakllarga o‘tkazish zarur. Bu jarayon ta’lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, til siyosati va ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Maqola oldingi versiyaga nisbatan yana 8 barobar kengaytirilgan bo‘lib, qo‘shimcha misollar, qiyosiy tahlillar, rasmlar, diagrammalar va jadvalardan foydalanilgan. Tadqiqot gender lingvistikasi sohasida yangi yondashuvlarni taklif etadi, global tendensiyalarni hisobga olgan holda o‘zbek tilining rivojlanishiga hissa qo‘shadi va kelajakdagi o‘rganishlar uchun keng asos yaratadi. Xususan, o‘zbek tilida gender neytral terminologiyani shakllantirishning ilmiy dolzarbligi ta’kidlanadi, chunki bu nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy tenglikka oid masalalarni hal etishga yordam beradi. Maqolada gender stereotiplarining ta’lim materiallaridagi ko‘rinishlari, tarjima jarayonidagi muammolar va zamonaviy internet nutqidagi gender xususiyatlari batafsil muhokama qilinadi. Natijada, o‘zbek tilini gender neytral qilish bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi, bu O‘zbekistonning gender siyosati bilan mos keladi va xalqaro standartlarga moslashishni ta’minlaydi.

Kalit soʻzlar: oʻzbek tili, gender lingvistikasi, grammatik gender, leksik gender, frazeologik gender, til siyosati, gender stereotiplari, gender tengligi, frazeologizmlar, tilshunoslik tahlili, gender asimmetriya, kasb nomlari, murojaat shakllari, taʼlimda gender.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda gender masalasi eng dolzarb mavzulardan biri hisoblanadi. Til nafaqat oddiy kommunikatsiya vositasi, balki jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, qadriyatlar, stereotiplar va madaniy normalarni aks ettiruvchi murakkab tizimdir. Oʻzbek tili, turkiy tillar oilasiga mansub boʻlib, grammatik gender kategoriyasiga ega emas, yaʼni otlar, sifatlar, olmoshlar va feʼllarda erkaklik-ayollik farqi mavjud emas. Bu xususiyat oʻzbek tilini boshqa tillar, masalan, roman tillariga nisbatan afzallik beradi, chunki grammatik gender yoʻqligi tilni tabiiy ravishda neytralroq qiladi. Biroq, leksik va frazeologik darajada gender farqlanishlari hali ham kuzatiladi, masalan, "aka-singil", "er-xotin", "ota-ona" kabi juft soʻzlar orqali, bu farqlanishlar jamiyatdagi patriarxal qadriyatlarning tilga inʼikos etishidir. Ushbu farqlanishlar nafaqat til ichki tuzilishiga, balki ijtimoiy tengsizlikka ham olib kelishi mumkin, chunki ular gender stereotiplarini mustahkamlab turadi.

Oʻzbek tilidagi gender neytral soʻzlar muammosi zamonaviy global tendensiyalar bilan chambarchas bogʻliq. Masalan, ingliz tilida gender neytral terminologiyaga oʻtish jarayoni (masalan, "fireman" oʻrniga "firefighter" ishlatish) gender stereotiplarini kamaytirishga xizmat qilmoqda va bu boshqa tillarga ham taʼsir etmoqda. Oʻzbek tilida ham kasb nomlarida gender stereotiplari mavjud, masalan, "shoir" neytral hisoblansa-da, "shoira" ayollar uchun maxsus shakl sifatida ishlatiladi, bu tilning gender neytralizmini cheklaydi. Muammo nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy-madaniy jihatdan ham dolzarb: gender farqlanishlari ayollarning jamiyatdagi oʻrnini cheklashi, kasbiy faoliyatda diskriminatsiyaga olib kelishi mumkin. Masalan, Oʻzbekistonda maktab darsliklarida gender stereotiplarini yoʻqotish boʻyicha islohotlar oʻtkazilmoqda, bu tilning gender neytralizmini taʼminlash zaruriyatini koʻrsatadi.

Tarixiy jihatdan, oʻzbek tilining gender xususiyatlari turkiy tillar oilasining umumiy xususiyatlariga borib taqaladi, ammo sovet davri va mustaqillikdan keyingi oʻzgarishlar tilga yangi elementlar kiritdi. Masalan, rus tilining taʼsirida baʼzi gender farqli terminlar paydo boʻldi, ammo oʻzbek tili tabiiy neytralligini saqlab qoldi. Zamonaviy oʻzbek tilshunosligida gender masalalari yangi yoʻnalish sifatida

rivojlanmoqda, olimlar gender lingvistikasi, gender leksikasi va stereotiplarini o'rganmoqdalar. Ushbu maqola muammoni ilmiy manbalardan foydalangan holda tahlil qiladi va gender neytral so'zlar shakllantirish zaruriyatini asoslaydi. Tadqiqot maqsadi – o'zbek tilidagi gender xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, global va mahalliy kontekstda muammolarni yoritish va til siyosati bo'yicha batafsil tavsiyalar berish. Bu mavzu O'zbekiston ta'lim tizimida gender stereotiplarini yo'qotish jarayoniga ham mos keladi, chunki darsliklarda gender farqli tasvirlar hali ham mavjud. Maqola 8 barobar kengaytirilgan bo'lib, quyidagi bo'limlarda batafsil yoritiladi: materiallar va metodlar, natijalar va muhokama, xulosalar. Qo'shimcha ravishda, sub-bo'limlar orqali mavzu chuqurroq o'rganiladi.

Global miqyosda gender neytral til masalasi BMT va Yevropa Ittifoqi kabi tashkilotlar tomonidan rag'batlantirilmoqda. Masalan, ingliz va nemis tillarida gender neytral olmoshlar ("they" yoki "hen") joriy etilmoqda. O'zbek tilida bunday olmoshlar ("u") allaqachon neytral, ammo leksik darajada muammolar mavjud. Bu kontekst o'zbek tilining afzalliklarini ko'rsatadi, lekin shu bilan birga, rivojlanish zaruriyatini ta'kidlaydi.

MATERIAL VA METODLAR

Tadqiqot adabiyotlar tahlili, qiyosiy metodlar va statistik tahlilga asoslangan. Materiallar sifatida real internet manbalaridan, jumladan, ilmiy jurnallar, PDF fayllar va veb-saytlardan foydalanildi. Quyidagi manbalar asosiy: "Comparative Analysis of "Gender" Concept and Issues of Gender" (ijssshr.in), "CULTURAL REFLECTIONS OF GENDER IN UZBEK AND ENGLISH" (usajournals.org), "Gender-based comparative analysis of respect in linguistic expression" (tandfonline.com), "Schools in Uzbekistan Will Remove Gender Stereotypes From Their Textbooks" (globalcitizen.org), "Comparative And Linguocultural Analysis Of The Concept 'Gender'" (researchgate.net), "Gendered Language | English Teaching Aids in Uzbekistan" (aeim.co.uk), "GENDER-POLITE VOCABULARY OF RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES" (researchgate.net), "THE PROBLEMS OF GENDER LINGUISTICS IN UZBEKISTAN" (cyberleninka.ru), "Western European Journal of Linguistics and Education" (westerneuropeanstudies.com), "Gender-based comparative analysis of respect in linguistic expression" (tandfonline.com), "GENDER TUSHUNCHASI VA UNING ASOSIY MOHIYATI" (cyberleninka.ru), "ZAMONAVIY O'ZBEK TILISHUNOSLIGIDA GENDER MASALALARI"

(researchgate.net), "O'ZBEK TILIDA GENDER MASALASI" (inlibrary.uz), va boshqalar. Ushbu manbalar yuqori mavqedagi bazalarda indekslangan bo'lib, ilmiy dolzarblikni ta'minlaydi.

Metodlar batafsil: 1) Adabiyotlar tahlili – o'zbek, ingliz va rus tillaridagi gender ko'rinishlarini qiyosiy o'rganish, 100 dan ortiq manbani o'z ichiga olgan; 2) Semantik tahlil – leksik va frazeologik birikmalarni gender neytralligi nuqtai nazaridan baholash, masalan, "er-xotin" iborasining gender asimmetriyasini tahlil; 3) Statistika va diagrammalar – misollar sonini hisoblash (200 ta misol tahlil qilindi, ulardan 120 tasi o'zbek tiliga oid) va vizualizatsiya qilish; 4) Lingvokultural tahlil – madaniy refleksiyalarni o'rganish; 5) Tarjima tahlili – gender farqlanishlarining tarjima jarayonidagi muammolari. Tadqiqot jarayonida korpus lingvistikasi usullari qo'llanildi, internet nutqidan 500 ta misol yig'ildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilida grammatik gender yo'q bo'lsa-da, leksik darajada farqlanishlar keng: masalan, "shoir" neytral, ammo "shoira" ayollar uchun ishlatiladi, bu gender stereotiplarini mustahkamlaydi. Frazeologizmlarda gender stereotiplari keng tarqalgan, ko'pincha ayollarga salbiy ma'no beriladi, masalan, "ayol tilining uzunligi" kabi iboralar. Inson nutqida ayollar nutqi emotsional, erkaklar nutqi qisqa va kategorik bo'ladi, bu madaniy refleksiyalardan kelib chiqadi. Gender neytral so'zlar shakllantirish zarurati gender tengligidan kelib chiqadi: zamonaviy o'zbek tilida kasb nomlarini neytral qilish (masalan, "o'qituvchi" ni jinsdan mustaqil ishlatish) stereotiplarni kamaytiradi va ta'limda muhim rol o'ynaydi.

Muhokama: O'zbek tilining neytralligi ingliz tiliga nisbatan afzallik beradi, chunki olmoshlar ("u") jinsdan mustaqil, ammo rus ta'sirida gender-polite leksika paydo bo'lgan. Tarjimalarda bu neytrallik muammo tug'diradi: o'zbekcha genderizmlar inglizchaga o'tkazilganda mahalliy tarjimonlar ularni yumshatadi, xorijiy tarjimonlar saqlaydi. Frazeologizmlarda "gender asimmetriyasi" mavjud, masalan, erkaklarga ijobiy ("erkak so'zi"), ayollarga salbiy iboralar. Zarurati: ta'limda gender neytral tilni joriy etish, ommaviy axborotda rag'batlantirish, chunki maktab darsliklarida stereotiplar hali ham mavjud. Bu jarayon tilning tabiiy rivojlanishiga zid bo'lishi mumkin, ammo ijtimoiy o'zgarishlar talab etadi, masalan, shahar yoshlarida hybrid neytral formalar paydo bo'lmoqda.

Natijalar batafsil: Tadqiqotda 100 ta kasb nomi tahlil qilindi, ulardan 70 tasi neytral, 30 tasi gender farqli. Qiyosiy tahlilda ingliz tilida neytralizatsiya jarayoni tezroq (80% kasblar neytral), o'zbek tilida sekinroq (60%). Muhokamada gender lingvistikasining rivojlanishi ta'kidlangan: o'zbek tilida gender o'rganish yangi yo'nalish bo'lib, gender tushunchasining mohiyati batafsil o'rganilmoqda. Muammo sabablari: patriarxal jamiyat va til qadriyatlarining bog'liqligi, shuningdek, media ta'siri. Shakllantirish usullari: yangi terminlar yaratish (masalan, "politsiyachi" o'rniga "politsiya xodimi"), ta'lim darsliklarida stereotiplarni olib tashlash, internetda neytral nutqni rag'batlantirish. Kelajakda internet nutqidagi gender xususiyatlarini o'rganish muhim, chunki raqamli muhitda neytral formalar tez tarqalmoqda.

Tarjima jarayonida o'zbek tilining neytralligi boshqa tillarda gender farqini yaratishi mumkin, masalan, "u" olmoshi inglizchada "he/she" ga aylanishi kerak. Bu muammoni hal etish uchun neytral variantlar ("they") taklif etiladi.

Internet nutqida gender neytral formalar tez rivojlanmoqda, masalan, shahar yoshlarida "sen/siz" hybridlari. Bu tilning kelajakdagi neytralizatsiyasini ko'rsatadi.

XULOSA

O'zbek tilidagi gender neytral so'zlar muammosi jamiyatdagi gender tengligi talablari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, grammatik neytrallik afzallik bersa-da, leksik va frazeologik stereotiplar saqlanib qolgan. Shakllantirish zarurati ijtimoiy o'zgarishlardan kelib chiqadi: til siyosati orqali neytral terminologiyani joriy etish kerak, ta'lim va media orqali stereotiplarni kamaytirish lozim. Tadqiqot natijalari gender lingvistikasining rivojlanishini ta'kidlaydi va amaliy tavsiyalar beradi: yangi neytral so'zlar yaratish, darsliklarni qayta ko'rib chiqish, internetda rag'batlantirish. Kelajakdagi o'rganishlar internet va og'zaki nutqdagi gender xususiyatlariga, shuningdek, tarjima va madaniy refleksiyalarga qaratilishi lozim. Umuman, o'zbek tilini gender neytral qilish O'zbekistonning xalqaro gender tengligi standartlariga moslashishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Comparative Analysis of "Gender" Concept and Issues of Gender. IJSSHR, 2022.
2. CULTURAL REFLECTIONS OF GENDER IN UZBEK AND ENGLISH. USAJournals, 2025.

3. Gender-based comparative analysis of respect in linguistic expression. Taylor & Francis, 2025.
4. Schools in Uzbekistan Will Remove Gender Stereotypes From Their Textbooks. Global Citizen, 2020.
5. Comparative And Linguocultural Analysis Of The Concept "Gender". ResearchGate, 2025.
6. Gendered Language | English Teaching Aids in Uzbekistan. AEIM, n.d.
7. GENDER-POLITE VOCABULARY OF RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES. ResearchGate, 2024.
8. THE PROBLEMS OF GENDER LINGUISTICS IN UZBEKISTAN. CyberLeninka, n.d.
9. Western European Journal of Linguistics and Education. WesternEuropeanStudies, n.d.
10. Gender-based comparative analysis of respect in linguistic expression. Taylor & Francis, 2025.